

ХУУЛЬ ЗҮЙН
ҮНДЭСНИЙ ХҮРЭЭЛЭН

УЛС ТӨРИЙН НАМЫН ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ
ОРУУЛАХ ХЭРЭГЦЭЭ, ШААРДЛАГЫН УРЬДЧИЛАН
ТАНДАН СУДЛАХ СУДАЛГАА

2018

СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАН

УЛС ТӨРИЙН НАМЫН ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХ ХЭРЭГЦЭЭ, ШААРДЛАГЫН УРЬДЧИЛАН ТАНДАН СУДЛАХ СУДАЛГАА¹

УДИРТГАЛ

Монгол Улсын Их Хурлын 2016 оны 45 дугаар тогтоолоор баталсан Монгол Улсын Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн “Тав” дахь хэсгийн 5.1.2-т “Парламентын засаглалыг бэхжүүлж, улс төрийн намуудын төлөвшлийг хангах эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох” зорилт тусгагдсан.

Уг зорилтыг хэрэгжүүлэх хүрээнд Улсын Их Хурлын даргын 2017 оны 12 дугаар сарын 11-ний өдрийн 194 дүгээр захирамжаар Улс төрийн намын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг боловсруулж, Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэх үүрэг бүхий ажлын хэсэг байгуулагдсан болно.

Дээрх ажлын хэсэгт туслах үүрэг бүхий дэд ажлын хэсгийг холбогдох байгууллага, эрдэмтэн, судлаачдын төлөөлөлтэйгөөр байгуулсан ба Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн захирал уг ажлын хэсэгт оролцсон. Тус хүрээлэн хуулийн төсөл боловсруулах ажилд дэмжлэг үзүүлэх үүднээс Улс төрийн намын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандан судалж, тайлан боловсруулав.

Засгийн газрын 2016 оны 59 дүгээр тогтоолоор баталсан “Хууль тогтоомжийн хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандан судлах аргачлал” /цаашид “Аргачлал” гэх/-ыг ашиглан, аргачлалын 2.1-д зааснаар (1) асуудалд дүн шинжилгээ хийх, (2) асуудлыг шийдвэрлэх зорилгыг томъёолох, (3) тухайн асуудлыг зохицуулах хувилбаруудыг тогтоож, тэдгээрийн эерэг болон сөрөг талыг харьцуулан судлах, (4) зохицуулалтын хувилбарын үр нөлөөг тандан судлах, (5) зохицуулалтын хувилбаруудыг харьцуулж дүгнэлт хийх, (6) тухайн зохицуулалтын талаарх олон улсын болон бусад улсын эрх зүйн зохицуулалтын харьцуулсан судалгаа хийх, (7) зөвлөмж боловсруулах үе шатын дагуу энэхүү судалгааг гүйцэтгэлээ.

НЭГ. АСУУДАЛД ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ ХИЙСЭН БАЙДАЛ

1920 оны 6 дугаар сарын 25-ны өдөр Монгол Ардын Нам (МАН)-ыг байгуулж, 1921 оны 3 дугаар сарын 1-3-ны өдрүүдэд хийсэн намын Анхдугаар хурлаар “одоо цагийн байдал, ардын цэргийн хэргийг захирах газар байгуулах болон намын суртал ухуулгын ажил, эрмэлзэх зүйл, намын төв хороо байгуулах” асуудлыг хэлэлцсэн байна. Ийнхүү Монгол Улсад анхны улс төрийн нам байгуулагджээ. Үүнээс хойш 70 гаруй жилийн турш уг нам засгийн эрхийг дангаар удирдан чиглүүлж байв.

Ардчилсан хувьсгалын үр дүнд 1990 онд Ардчилсан нам байгуулагдсан (1990.02.18) бөгөөд тухайн онд Монголын Социал Демократ Нам (1990.03.02), Монголын үндэсний дэвшлийн нам (1990.03.11), Монголын ногоонтны нам (1990.05.26), Монголын чөлөөт хөдөлмөрийн нам (1990.03.11) байгуулагдсанаа зарлаж, Улсын дээд шүүхэд бүртгүүлсэн байна.

Монгол Улсад 1992 онд Ардчилсан шинэ Үндсэн хууль батлагдсанаар хүний эрх, эрх чөлөөг дээдэлж, улс төрийн олон ургальч үзлийг хүлээн зөвшөөрсөн тогтолцоо бүрдэх үндсийг тавьсан юм. Ингэснээр нэг нам дангаар засгийн эрхийг барих хэлбэрийг халж, олон намын тогтолцоотой болсноор иргэд улс төрийн эрхээ эдлэх, ардчилсан сонгуулиар төлөөлөгчөө сонгох эрхтэй болжээ. Ийнхүү улс төрийн

¹ Тус судалгааг Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн захирал С.Энхцэцэг удирдан, эрдэм шинжилгээний ажилтан Б.Гончигсумлаа гүйцэтгэв.

² Ж.Болдбаатар. Монгол Ардын нам: Өнгөрсөн, эдүгээ. УБ., 2011, 24 дэх тал.

³ Мөн тэнд, 3 дахь тал.

⁴ Улсын дээд шүүхэд бүртгүүлсэн огноог тэмдэглэв.

нөхцөл байдал идэвхжиж эхэлсэн нь Монгол Улсад энэ төрлийн харилцааг хуулиар тусгайлан зохицуулах зайлшгүй шаардлагатай болохыг харуулсан юм. Иймд 1990 оны 5 дугаар сарын 10-ны өдөр БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын тэргүүлэгчдээс Улс төрийн намуудын тухай хуулийг баталжээ.

Улс төрийн намуудын тухай хууль улс төрийн нам байгуулах, нийгэм, улс төрийн амьдралд оролцох эрх зүйн баталгааг хангах, намын үйл ажиллагааг зохицуулах түүхэн чухал үүргийг гүйцэтгэсэн. Гэвч уг хуулийн нийгмийн харилцааг зохицуулах чадамж хангалтгүй байсан тул 2005 онд Улс төрийн намын тухай хуулийг баталсан. Уг хууль иргэдийн эвлэлдэн нэгдэх эрхийг хангах зорилгоор улс төрийн нам байгуулах, үйл ажиллагааг нь зогсоох, бүртгэх, намын зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг тогтоож, түүнтэй холбогдох харилцааг зохицуулах зорилготой.

Улс төрийн намын тухай хууль /цаашид “УТНТХ” гэх/ батлагдаад 13 жил хэрэгжсэн хугацаанд улс төрийн намын санхүүжилтийн эх үүсвэр тодорхойгүй, хяналт сул, намын гишүүнчлэлийн статус тодорхойгүй, намын бүртгэлийн тогтолцоо төвөгтэй зэрэг бэрхшээл тулгамдаж байна. Мөн нийгмийн хөгжлийн явцад энэ төрлийн харилцаа улам бүр өөрчлөгдөн хөгжиж байгаа тул эрх зүйн зохицуулалтыг системтэйгээр боловсронгуй болгох шаардлага тавигдах боллоо.

1.1. Асуудлын мөн чанар, цар хүрээг тодорхойлох

Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн 2018 онд гүйцэтгэсэн “Улс төрийн намын тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээ”-ний тайланд уг хуулийн хэрэгжилтэд улс төрийн намын гишүүнчлэл болон санхүүжилттэй холбоотой хүндрэл, бэрхшээл гарч байгаа тухай дурдсан.⁵ Дээрх судалгааны үр дүнд үндэслэж, тулгамдсан асуудлыг сонгон авах замаар УТНТХ-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн хэрэгцээ, шаардлагыг тандан судлах хүрээний асуудлын мөн чанар, цар хүрээг тодорхойлов.

Улс төрийн намын гишүүнчлэлтэй холбогдох асуудлын хүрээнд

Монгол Улс дахь улс төрийн намууд гишүүнчлэлийн хувьд хатуу гишүүнчлэлээс сул гишүүнчлэлтэй болон гишүүнчлэлгүй намын тогтолцоо руу шилжих эсэх асуудал тодорхойгүй байна. Энэ нь УТНТХ-аар улс төрийн намын хатуу гишүүнчлэлтэй байх нөхцөлийг бүрдүүлсэнтэй холбоотой.

Орчин үед намууд хатуу эсвэл сул гишүүнчлэлтэйгээс үл хамааран тухайн үнэт зүйлийг дэмжигч гишүүд болон сонгогчдод хэр хүрч, нээлттэй, хариуцлагатай байгаагаас хамааран сонгуульд ялалт байгуулах тохиолдол олон байгаа тул хатуу намын тогтолцоог эрс буруутгах нь зохимжгүй юм. Гэвч Монгол Улс дахь улс төрийн намын төлөвшлөөс шалтгаалан хатуу гишүүнчлэл тохиромжтой эсэх нь эргэлзээ дагуулсаар байна.

Улс төрийн намын гишүүнчлэлийн хатуу зарчим нь улс төрийн намын гишүүн байснаар ямар нэг байдлаар давуу байдал бий болгох, хууль, шүүхийн өмнө иргэн бүр тэгш эрхтэй байх зарчим алдагдахад хүргэж байгаа төдийгүй улс төрийн намын гишүүн аль нэг сонгуульд өрсөлдөх эрхийн төлөө татвар, хандив их хэмжээгээр төлөх, түүний хариуд намд өгсөн зардалаа нөхөхийн тулд янз бүрийн байдлаар хууль бусаар хөрөнгөжих нөхцөлийг бий болгож байна.⁷ Түүнчлэн төрийн албанд намын харьяалаар томилогдох явдал түгээмэл байгаа нь намын үзэл баримтлалыг

⁵ Улс төрийн намын тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээ. Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн. УБ.,2018. 23 дахь тал.

⁶ Улс төрийн намын гишүүнчлэлийн асуудал. УИХ-ын Тамгын газрын Судалгааны төв. Бодлогын судалгаа, шинжилгээ-VIII. УБ.,2011. 237 дахь тал.

⁷ Улс төрийн намын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн танилцуулга. 2012 он. 3.Алтай, Н.Батбаяр нар. 2 дахь тал.

дэмжихээс илүүтэйгээр тодорхой албан тушаалд очих, эсвэл аль нэг ажилд орох зорилгоор намд элсэх хандлагыг төрүүлж байна. Дээрх нөхцөл байдал намын төлөвшилд сөргөөр нөлөөлдөг.

Улс төрийн намын санхүүжилттэй холбогдох асуудлын хүрээнд

Улс төрийн нам тогтвортой үйл ажиллагаа явуулах, гишүүд, дэмжигчдийн тоог нэмэгдүүлэх, сонгуульд ялалт байгуулан засгийн эрх авах зэрэг үндсэн зорилгоо биелүүлэхэд намын санхүүгийн чадавхи чухал үүргийг гүйцэтгэдэг. Өөрөөр хэлбэл улс төрийн намын санхүүжилт өндөр байх тусам тэдгээрийн улс төрд гаргах амжилт нэмэгддэг тул намууд санхүүгийн чадавхиа сайжруулахын тулд хуулийн дагуу болон хууль бус санхүүжилт төвлөрүүлэх тохиолдол түгээмэл байна. Хууль бус санхүүжилтийг хязгаарлахгүй бол мөнгө угаах, авлига, албан тушаалын гэмт хэрэг газар авах, албан тушаал наймаалах, бизнесийн тэгш бус орчин бий болох зэрэг сөрөг үр дагавар үүсдэг.

Фрийдом Хаус олон улсын судалгааны байгууллагаас Монголын ардчиллын төлөв байдлыг үнэлсэн судалгаагаар ардчилал бэхэжсэн гэж дүгнэсэн боловч нийгмийн харилцааны гүнд ардчиллын үнэт зүйл бүрэн шингэж төлөвшиж чадахгүй болохыг тайландаа дурдсан байна. Үүний нэг шалтгаан нь төлөөллийн ардчиллыг хэрэгжүүлэгч институт болох улс төрийн намын санхүүжилтийн асуудал юм.

Намын гишүүдийн татвар тухайн намын байнгын үйл ажиллагааг хангалттай санхүүжүүлэхэд хүрэлцдэггүй, зөвхөн Улсын Их Хурал /цаашид “УИХ” гэх/-д суудал авсан намууд төрийн дэмжлэг авах боломжтой байдаг учраас бизнесийн салбарынхны хандив дэмжлэг санхүүгийн гол эх үүсвэр болсоор ирсэн.

Дээр дурдсан, улс төрийн намын гишүүнчлэл болон санхүүжилттэй холбоотой асуудлыг шийдвэрлэх хүрээнд эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох явдал нэн шаардлагатай байна.

1.2. Эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж байгаа этгээдийг тодорхойлох

Өмнөх хэсэгт тодорхойлсон улс төрийн намын гишүүнчлэл болон санхүүжилтийн асуудалтай холбоотойгоор дараах нийгмийн бүлэг, иргэд, аж ахуйн нэгж, байгууллага, бусад этгээдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол хөндөгдөж байна.

Хүснэгт 1

	Эрх ашиг нь хөндөгдөх бүлэг	Нөлөөлж буй хэлбэр
1	Иргэн	Ардчилсан нийгэмд иргэд төлөөллөөрөө дамжуулан засгийн эрхийг барихад оролцдог ба үүнийг хэрэгжүүлэгч гол механизм нь улс төрийн нам иргэн байдаг. Нам бол иргэдийн эрх чөлөө, улс төрийн оролцооны илэрхийлэл болж ардчиллыг бэхжүүлэхэд чухал үүрэгтэй, улс төрийн хариуцлагыг төлөвшүүлдэг нийгмийн болон улс төрийн институт юм.¹⁰ Хэрэв улс төрийн нам үндсэн чиг үүргээ хэрэгжүүлж чадахгүй бол хамгийн түрүүнд ардчиллын үнэт зүйлс алдагдах эрсдэл тулгарах бөгөөд дэмжигч, иргэдийн хүсэл сонирхлыг гуйвуулах аюултай.

⁸ Улс төрийн санхүүжилт ба намын хөгжлийн хандлага. НҮБ-ын хөгжлийн хөтөлбөр. УБ.,2012 он. 18 дахь тал.

⁹ Мөн тэнд, 9 дэх тал.

¹⁰ Улс төрийн намын гишүүнчлэлийн асуудал. УИХ-ын Тамгын газрын Судалгааны төв. Бодлогын судалгаа, шинжилгээ-VIII. УБ.,2011. 237 дахь тал.

2	Намын гишүүн	Намын удирдлага гишүүдийнхээ саналд хүндэтгэлтэй хандах байдал сул, улс төрийн нам бүрэн төлөвшөөгүй зэрэг нь намын гишүүдийн эвлэлдэн нэгдэх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэхэд бэрхшээл учруулж байна. Намын гишүүнчлэлээр хэт хөөцөлдөх нь намын бусад гишүүдийг шахан хавчих, ялгавартай хандах шалтгаан болдог байна.
3	Төрийн албан хаагч	Улс төрийн намаар ялгаварлах хандлага төрийн албаны бүх шатанд байгаа нь төрийн албаны мэргэшсэн, тогтвортой байх зарчимд сөргөөр нөлөөлж байна. Сонгууль бүрийн дараа төрийн албан хаагчдын дунд томоохон халаа сэлгээ хийгдэж, ялалт байгуулсан намын дэмжигчид, өөрийн талын хүмүүсийг захиргааны албан тушаалд томилж байгаа нь засгийн газрыг бүрдүүлэхэд хүндрэл учруулж байна. ¹¹ Намын гишүүнчлэл, улс төрийн үзлээсээ шалтгаалан албан тушаалаасаа халагдах, гадуурхагдах тохиолдол байсаар байна.
4	Бизнес эрхлэгч	Улс төрийн намын санхүүжилтийн хяналт сул, эрх зүйн зохицуулалт хангалтгүй байгаагаас шалтгаалан зарим томоохон бизнес эрхлэгчид улс төрийн намд их хэмжээний хандив өгөх, хариуд нь албан тушаалд очих, өөрт ашигтай байдлыг бий болгох сонирхол байдаг. Энэ байдал нь бусад бизнес эрхлэгчдийн эдийн засгийн таатай нөхцөлд сөргөөр нөлөөлж, эрх ашгийг зөрчдөг. Мөн улс төрийн намын зүгээс бизнес эрхлэгчдийг хандив өгөхийг шаардах, нөгөө талаас бизнес эрхлэгчид өөрийн бизнесийн үйл ажиллагааг хамгаалах, өргөжүүлэх зорилгоор улс төрийн холбоо тогтоох явдал нэмэгдэж байна.

1.3 Асуудлыг үүсгэж буй шалтгаан нөхцөлийг тодорхойлох

Улс төрийн намын гишүүнчлэлтэй холбогдох асуудлын хүрээнд

2018 оны 2 дугаар сарын байдлаар, Улсын дээд шүүхэд бүртгэлтэй нийт 27 нам байна. Эдгээр намаас хамгийн олон гишүүнтэй нь Монгол Ардын нам /МАН/ 161 300, Эх орон нам 160 000, Ардчилсан нам 150 000 гишүүнтэй байна. Улсын хэмжээнд авч үзвэл, 658 310 иргэн намын гишүүн байгаа бөгөөд энэ нь нийт хүн амын 21%, сонгуулийн насны 1 836 548 иргэний 35,8%-ийг эзэлж байгаа нь иргэд намын гишүүнчлэлийн асуудалд өндөр ач холбогдол өгдөг болох нь харагдаж байна.

Улс төрийн намын гишүүдийн тоон мэдээлэл¹³

Хүснэгт 2

№	Намын нэр	Гишүүдийн тоо
1	Монгол Ардын нам	161300
2	Ардчилсан нам	150000
3	Монголын Ногоон нам	2100
4	Иргэний зориг ногоон нам	35000
5	Монголын Уламжлалын Нэгдсэн нам	863
6	Монголын Либерал, Ардчилсан нам	1503
7	Эх Орон нам	160000
8	Монголын Либерал нам	1300
9	Бүгд найрамдах нам	50000
10	Монголын Эмэгтэйчүүдийн Үндэсний Нам	1069

¹¹ Улс төрийн намын гишүүнчлэлийн асуудал. УИХ-ын Тамгын газрын Судалгааны төв. Бодлогын судалгаа, шинжилгээ-VIII. УБ., 2011. 237 дахь тал.

¹² Улс төрийн намын санхүүжилт, гишүүнчлэл, орон нутгийн сонгууль дахь улс төрийн намын оролцоог боловсронгуй болгох нь. НҮБ-ын хөгжлийн хөтөлбөр. УБ., 46 дахь тал.

¹³ Улсын дээд шүүхийн цахим хуудас. <http://www.supremecourt.mn/nam>. Сүүлд үзсэн: 2018.02.06.

11	Монголын Социал Демократ Нам	3000
12	Ард Түмний Нам	11859
13	Монгол Үндэсний Ардчилсан Нам	26000
14	Эрх Чөлөөг Хэрэгжүүлэгч Нам	1600
15	Иргэний Хөдөлгөөний Нам	315
16	Хөгжлийн Хөтөлбөрийн Нам	933
17	Монголын Ардчилсан Хөдөлгөөний Нам	850
18	Монгол Ардын Хувьсгалт нам	35000
19	Хамуг Монголын Хөдөлмөрийн нам	2000
20	Хөдөлмөрийн үндэсний нам	2014
21	Эх орончдын нэгдсэн нам	2150
22	Монгол Консерватив нам	959
23	Тусгаар тогтнол, эв нэгдлийн нам	3131
24	Ард түмнээ хайрлая нам	1388
25	Монголын хүний төлөө нам	1135
26	Үнэн ба Зөв нам	819
27	Зон олны нам	2022

Улсын дээд шүүхэд бүртгэлтэй нам бүр улс төрийн идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулдаггүй, бүртгэл төдий байдаг ба өмнө явагдсан УИХ-ын болон Ерөнхийлөгчийн сонгуульд дунджаар 3-7 хүртэл нам оролцож байжээ. Иргэдийн хувьд ч дээр дурдсанчлан, улс төрийн идэвхтэй байдаггүй нь сонгуулийн санал хураалтаас ажиглагддаг.¹⁴ Улс төрийн намын гишүүдийн тоо хэт өндөр байгаа нь намууд гишүүдийн тоогоор хөөцөлдөж, олон гишүүнтэй харагдахыг эрмэлздэгтэй холбоотой.

Үндсэн хууль болон бусад хуульд улс төрийн намын гишүүдийн эрх, эрх чөлөөг хэрхэн хангах, шийдвэр гаргах төвшинд хэрхэн оролцуулах, намууд ямар үүрэгтэй байх, мөн гишүүдийн үүрэг, хариуцлагыг тодорхойлоогүй¹⁵ байна.

Асуудалд нөлөөлж буй дараагийн шалтгаан бол улс төрийн намын гишүүнчлэлийн хэлбэр болно. Дэлхийн нийтийн чиг хандлагаас харахад улс төрийн нам нь хатуу гишүүнчлэлээс татгалзан дэмжигч гишүүнчлэлтэй хэлбэрт шилжих болсон. Харин манай улсад улс төрийн намууд хатуу гишүүнчлэлтэй байгаа нь өмнөх үеэс дамжин ирсэн уламжлалтай холбоотой байж болох юм.

Улс төрийн намын санхүүжилттэй холбогдох асуудлын хүрээнд

Улс төрийн намын санхүүжилтийг зохицуулсан эрх зүйн зохицуулалт хангалтгүй байгаагаас шалтгаалан намын санхүүжилтийн ил тод байдал алдагдах, улмаар авлига, хээл хахууль дэлгэрэх, улс төрийн үйл явц хөрөнгө оруулагч талаас хэт хараат болох эрсдэлийг бий болгодог.

УТНТХ-ийн 16 дугаар зүйлийн 16.2-т заасны дагуу намын хөрөнгөд дараах зүйл хамаарна. Үүнд:

- Гишүүний татвар;
- Гишүүн, талархан дэмжигч иргэн, хуулийн этгээдээс өгсөн хандив;
- Төрөөс үзүүлэх санхүүгийн дэмжлэг;

¹⁴ 2009 оны Ерөнхийлөгчийн сонгуульд сонгуулийн насны иргэдийн 73.5% нь санал өгсөн. 2012 оны УИХ-ын сонгуульд сонгуулийн насны иргэдийн 67.29% нь санал өгсөн байна.

¹⁵ Улс төрийн намын гишүүнчлэлийн асуудал. УИХ-ын Тамгын газрын Судалгааны төв. УБ.,2011. 237 дахь тал.

- Намын бэлгэдэл бүхий бэлэг дурсгалын зүйлс, намын өмчлөлд байгаа эд юмс;
- Намын хэвлэл, мэдээлэл, сурталчилгааны орлого;
- Өөрийн өмчлөлийн эд хөрөнгийг худалдах буюу түрээслүүлж ашиглуулснаас олсон орлого;
- Намын мөнгөн хөрөнгийг банкинд хадгалуулсны хүү багтана.

Улс төрийн намын гишүүдийн татвар тухайн намын үйл ажиллагааг санхүүжүүлэхэд хангалттай хүрэлцдэггүй ба намын санхүүжилтийн маш бага хувийг гишүүдийн татвар эзэлдэг. Зарим нам олон гишүүнтэй боловч гишүүдээс татвар авах үр дүнтэй тогтолцоо бүрдээгүй байна.

УТНТХ-ийн 19 дүгээр зүйлд улс төрийн намд төрөөс санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх зохицуулалтыг тусгасан. Үүнд: (1) Улсын Их Хурлын сонгуулиар тухайн намын авсан саналыг нийт хүчинтэй саналын тоотой харьцуулах зарчмаар нэг саналыг мянган төгрөгөөр тооцож, сонгуулийн дүн гарсны дараа гурван сарын дотор багтаан Улсын Их Хуралд суудал бүхий намд төр нэг удаа мөнгөн дэмжлэг үзүүлнэ; (2) Улсын Их Хуралд суудал бүхий намд түүний авсан суудлын тоогоор Улсын Их Хурлын гишүүний нэг суудлыг жилд арван сая төгрөгөөр тооцож, Улсын Их Хурлын тухайн бүрэн эрхийн хугацаанд улирал тутам улсын төсвөөс санхүүжилт олгоно. Энэхүү санхүүжилтийн 50 хувийг Улсын Их Хурлын гишүүдийн сонгуулийн тойрогт явуулах үйл ажиллагаанд зарцуулахаар заасан байна.

Дээрх зохицуулалт УИХ-ын сонгуулийн үйл ажиллагаатай ихээхэн хамааралтай бөгөөд ялалт байгуулсан сонгуулийн тойрогт тодорхой хэсгийг зарцуулахаар тогтоосон. Харин УТНТХ-д Ерөнхийлөгчийн сонгууль, Орон нутгийн сонгуульд ялалт байгуулсан тохиолдолд төрөөс үзүүлэх санхүүгийн дэмжлэгийн талаар тусгаагүй үлдээжээ. УИХ-д суудал бүхий намд төрөөс санхүүгийн дэмжлэг олгохоор заасан нь УИХ-д суудалгүй нам төрөөс дэмжлэг авах боломжийг хязгаарлаж байна. Ялангуяа дээр дурдсан, УТНТХ-ийн 19 дүгээр зүйлийн 19.2-т заасныг үндэслэвэл, мажоритар сонгуулийн тогтолцоотой нөхцөлд сонгуульд ялагдах хүлээсэн нам улс төрийн тавцан дахь байр сууриасаа үл хамааран санхүүжилт олж авах боломжгүй юм.

Намын бэлгэдэл бүхий бэлэг дурсгалын зүйлс, намын өмчлөлд байгаа эд юмс, намын хэвлэл, мэдээлэл, сурталчилгааны орлого, өөрийн өмчлөлийн эд хөрөнгийг худалдах буюу түрээслүүлж ашиглуулснаас олсон орлого зэргээс намын санхүүжилт бүрдэх боломжтой боловч эдгээр нь санхүүжилтийн багахан хэсгийг эзэлдэг байна.

Иймд улс төрийн намын санхүүжилтийн дийлэнх хэсгийг намын гишүүн, талархан дэмжигч иргэн, хуулийн этгээдээс өгсөн хандиваар бүрдүүлэх хандлага давамгайлж байна. УТНТХ-ийн 18 дугаар зүйлд гишүүн, дэмжигчдээс өгөх хандивын асуудлыг зохицуулж өгсөн. Гишүүн, дэмжигчид үзэл бодол, итгэл үнэмшлээрээ намыг дэмжин хандив өргөж болно. Хандивыг зөвхөн тухайн шатны намын байгууллагын дансаар дамжуулж авна. Намд зориулж нэг удаа өгөх хандивын дээд хэмжээ хуулийн этгээдээс арван сая, иргэдээс нэг сая төгрөгөөс хэтэрч болохгүй бөгөөд нэг хандивлагч намын нэг байгууллагад жилд 2-оос дээш удаа хандив өгөхийг хориглохоор заасан байна. Ийнхүү хандивын хэмжээнд хязгаарлалт тогтоосноор нэг субъектээс их хэмжээний санхүүжилт төвлөрүүлэх, улс төрийн хүрэн дэх бизнес бүлэглэлийн ашиг сонирхлоос хараат болох зэрэг эрсдэлийг бууруулдаг давуу талтай.

Гэвч улс төрийн намууд хуульд заасан үүргээ биелүүлдэггүй бөгөөд санхүүгийн үйл ажиллагаандаа аудит хийлгэдэггүй, нийтэд мэдээлдэггүй зэрэг

зөрчлүүд нийтлэг гардаг. Энэ нь улс төрийн намын санхүүжилт шударга бүрдэж байгаа эсэхэд олон нийтийн зүгээс үл итгэх, улмаар шүүмжлэх байдалд хүргэдэг.

ХОЁР. АСУУДЛЫГ ШИЙДВЭРЛЭХ ЗОРИЛГЫГ ТОДОРХОЙЛСОН БАЙДАЛ

УТНТХ-ын хэрэгжилтэд тулгамдсан асуудал болон тухайн асуудлаар эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж байгаа этгээдийн талаар авч үзсэн болно. Үүнд үндэслэн, улс төрийн намын гишүүнчлэл болон санхүүжилтэд холбогдох асуудлыг шийдвэрлэхийг ерөнхий зорилго болгож, түүнийг хэрэгжүүлэх хүрээнд дараах зорилтыг томъёолж байна. Үүнд:

1) Улс төрийн намын хатуу гишүүнчлэлээс татгалзах, намын гишүүнчлэлийг нэмэгдүүлэхээс илүүтэйгээр дэмжигчдэд чиглэсэн бодлогыг дэмжих, гишүүд, дэмжигчдийн шийдвэр гаргах түвшний оролцоог нэмэгдүүлэх, намын гишүүнчлэл, улс төрийн үзэл баримтлалаар ялгаварлан гадуурхах, давуу байдал бий болгох нөхцөлийг хязгаарлах;

2) Улс төрийн намын санхүүжилтийг шийдэх зохистой хувилбарыг дэвшүүлэх, улс төрийн намын санхүүжилтэд тавих хяналтыг сайжруулах зорилт багтана.

ГУРАВ. АСУУДЛЫГ ЗОХИЦУУЛАХ ХУВИЛБАРУУД, ТЭДГЭЭРИЙН ЭЕРЭГ, СӨРӨГ ТАЛЫН ХАРЬЦУУЛАЛТ

Улс төрийн гишүүнчлэл болон санхүүжилтэд холбогдох асуудлыг шийдвэрлэх зорилгоор зохицуулалтын түвшний хувилбар бүрийг “зорилгод хүрэх байдал” болон “зардал, үр өгөөжийн харьцаа” гэсэн шалгуур үзүүлэлтийн дагуу үнэлэв. Үнэлгээг Хүснэгт 3-аас үзнэ үү.

Хүснэгт 3

Хувилбар		Зорилгод хүрэх байдал	Зардал, үр өгөөжийн харьцаа	Үр дүн
1	Тэг хувилбар буюу шинээр зохицуулалт хийхээс татгалзах	Өнөөгийн тулгамдаж буй бэрхшээл хэвээр үргэлжлэх бөгөөд зорилгод хүрэх боломжгүй.	Нэмэлт зардал гарахгүй бөгөөд тулгамдсан асуудал хэвээр үргэлжилнэ.	Үр дүн сөрөг.
2	Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр ухуулга, сурталчилгаа хийх	Намын гишүүд болон дэмжигчдийн улс төрийн идэвхи сэргэх, шийдвэр гаргах түвшинд оролцоо нэмэгдэх, намын удирдлага болон эрх бүхий этгээдэд тавих шаардлага нэмэгдэх давуу талтай. Зорилгоо биелүүлэхэд бага хэмжээгээр нөлөөлөх боломжтой. Харин тулгамдаж буй бэрхшээлийг бүрэн шийдвэрлэх боломжгүй.	Зардал ихээхэн хэмжээнд шаардагдах бөгөөд сурталчилгааг тогтмол явуулах хэрэгтэй. Асуудлыг үүсгэх гол шалтгааныг арилгаж, сөрөг үр дагаврыг бууруулж чадахгүй.	Тодорхой үр дүнд хүрэхгүй.

3	Зах зээлийн эдийн засгийн хэрэгслүүдийг ашиглан төрөөс зохицуулалт хийх	Улс төрийн намын гишүүнчлэл болон санхүүжилтэд тулгамдсан асуудалд энэ хувилбарыг ашиглан зохицуулалт хийхэд тохиромжгүй байна. УТНТХ-аар намын санхүүжилт олгох хэлбэрүүдийг тодорхойлон хязгаарлалт тогтоосон тул чөлөөтэйгөөр санхүүжилт төвлөрүүлэхэд бэрхшээлтэй.	Асуудлыг үүсгэж байгаа гол шалтгааныг арилгахад нөлөөлөхгүй бөгөөд сөрөг үр дагаврыг бууруулж чадахгүй.	Тодорхой үр дүнд хүрэхгүй.
4	Төрөөс санхүүгийн интервенц хийх	Төрөөс санхүүгийн интервенц хийх аргаар асуудлыг шийдвэрлэх зорилгыг биелүүлэх боломжгүй.	Төрөөс санхүүгийн интервенц хийх аргаар асуудлыг шийдвэрлэх боломжгүй.	Тодорхой үр дүнд хүрэхгүй.
5	Төрийн бус байгууллага, хувийн хэвшлээр тодорхой чиг үүргийг гүйцэтгүүлэх	Намын гишүүд, дэмжигчдийн шийдвэр гаргах түвшний оролцоог нэмэгдүүлэх, улс төрийн үзэл баримтлалаар ялгаварлан гадуурхах явдалтай тэмцэхэд төрийн бус байгууллагын оролцоо чухал ач холбогдолтой.	Иргэний нийгмийн оролцоог дэмжихэд зохих хэмжээний зардал гарах боловч үр ашиг хангалттай бус байна.	Тодорхой үр дүнд хүрэхгүй.
6	Захиргааны шийдвэр гаргах	Намын гишүүнчлэл болон санхүүжилтийн асуудлаар намын дүрэмд өөрчлөлт оруулах замаар зохих хэмжээнд шийдвэрлэх боломжтой. Гэвч суурь харилцааг тусгайлсан хуулиар зохицуулсан тул төлөвлөсөн үр дүнд хүрэхгүй.	Намын дүрмээр шийдвэрлэх асуудлын хүрээнд хамаарах тул өндөр зардал гарахгүй.	Зарим үр дүн гарах боловч зорилгодоо хүрч чадахгүй.
7	Хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах	Улс төрийн намын хатуу гишүүнчлэлээс татгалзах, намын гишүүнчлэлийг нэмэгдүүлэхээс илүүтэйгээр дэмжигчдэд чиглэсэн бодлогыг дэмжих, намын санхүүжилтийг шийдвэрлэх, түүнд тавих хяналтыг сайжруулах зэрэг зорилгыг биелүүлэхдээ хууль батлах замаар хэрэгжүүлэх нь хамгийн оновчтой, ач холбогдолтой хувилбар болно.	Хоёрдугаар бүлгийн 1-д заасан намын гишүүнчлэлтэй холбогдох зорилгыг хууль батлах замаар биелүүлэхэд бага хэмжээний зардал гарахаар байна. Мөн энэ зохицуулалтын үр дүнд нийгэмд өгөх үр өгөөж сайн байна. Хоёрдугаар бүлгийн 2-т заасан намын санхүүжилттэй холбогдох зорилгыг хэрэгжүүлэх хүрээнд төрөөс улс төрийн намыг санхүүжүүлэх тохиолдолд зардал их шаардагдах боловч үр өгөөж сайн байх боломжтой.	Зорилгодоо хүрэх боломжтой тул үр дүнтэй.

Хууль тогтоомжийн хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандан судлах аргачлалын 5.4.4-д “Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаврын үнэлгээ хийх аргачлал”-ын дагуу хийсэн үнэлгээний дүнд тухайн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах шаардлагатай гэсэн зөвлөмж гарсан бол хуулийн төсөл боловсруулах ажлыг эхлүүлэхээр заасан байдаг. “Улс төрийн намын тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээ”-ний тайланд улс төрийн намын санхүүжилтийн эх үүсвэрийг “бүрдүүлэх”, “зарцуулах”, “тайлагнах”, “мэдээлэх”-тэй холбоотой харилцааг хуулиар нарийвчлан зохицуулж, шаардлагатай гэж үзвэл хяналтын чиг¹⁶ үүргийг хөндлөнгийн субъектээр хэрэгжүүлэх нь зүйтэй зэрэг дүгнэлт, зөвлөмж гарсан. Түүнчлэн аргачлалын 5.4.4-т “асуудалд дүн шинжилгээ хийж, зохицуулалтын хувилбаруудыг сонгож тандан судлах явцад тухайн асуудлыг зөвхөн хууль гаргах замаар шийдвэрлэх дүгнэлт гарсан бол хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах хувилбарыг шууд сонгоно” гэж заасныг үндэслэн УТНТХ-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөл боловсруулах нь зүйтэй гэж үзэж байна.

Аргачлалын 5.5-д хэрэв хуулийн төсөл боловсруулах нь зүйтэй гэж дүгнэсэн бол хууль тогтоомжийн төслийн бүтэц, агуулга, нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, шинээр боловсруулах шаардлагатай хууль тогтоомжийг ерөнхий байдлаар томъёолж бичихээр заасны дагуу хуулийн төсөлд тусгагдвал зохих зарим зохицуулалтыг тодорхойлов.

УТНТХ-ийн хэрэгжилтэд тулгамдсан асуудлыг ерөнхийд нь авч үзвэл (1) улс төрийн намын гишүүнчлэл; (2) улс төрийн намын санхүүжилттэй холбогдох зохицуулалтад анхаарал хандуулах нь зүйтэй байна.

Улс төрийн намд гишүүнээр элсэх нь улс төрийн оролцооны хамгийн идэвхтэй, тогтвортой хэлбэр бөгөөд иргэдийн улс төрийн сонирхлыг илэрхийлэх, нэгтгэх, хэрэгжүүлэх өвөрмөц үүрэгтэй улс төрийн институци юм¹⁷. 2012 онд Ерөнхийлөгчийн Тамгын газрын дэргэд байгуулагдсан ажлын хэсгийн боловсруулсан “Улс төрийн намын ба улс төрийн санхүүжилтийн үзэл баримтлал”-ын төсөлд намын бодлого боловсруулах, шийдвэр гаргах төвшин дэх намын гишүүдийн оролцоо, эрх үүрэг хязгаарлагдмал байгааг онцлон дурдсан байна. Намын хатуу гишүүнчлэлийн эерэг болон сөрөг талаас дурдвал, нийгмийн дээд болон доод давхаргатай харьцуулахад, улс төрийг хамгийн их сонирхдог, улс төрийн үйл ажиллагаанд татагдан оролцдог дунд давхарга буюу сонгогчдын хамгийн олон тоотой хэсгийн дэмжлэгийг авах боломжтой байдаг. Харин сул тал нь олон гишүүнтэй байснаар гишүүдийн идэвх өндөр байж чаддаггүй бөгөөд харин ч тодорхой хувь нэмэр оруулахгүйгээр ашиг тус хүртэх сонирхол давамгайлж эхэлдэг. Түүгээр зогсохгүй намын гишүүнчлэлээр ялгаварлан гадуурхах, давуу тал олгох болон нүсэр бүтцээс шалтгаалсан хүнд суртал ихэсэх байдал бий болно.

Улс төрийн намыг бүрдүүлэгч үндсэн шинжид гишүүнчлэл зайлшгүй багтах тул гишүүнчлэлийг бүхэлд нь үгүйсгэх боломжгүй. Харин намын удирдлага, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааг нийт гишүүд болон дэмжигчдийн оролцоонд суурилах нь үр ашигтай зохицуулалт юм.

Улс төрийн намыг санхүүжүүлэх олон хэлбэр байгаагаас төрөөс санхүүжүүлэх хэлбэрийг дэлхийн олон орон хэрэгжүүлж байна.

Улс төрийн намыг төрөөс санхүүжүүлснээр санхүүгийн нөөц бололцооноос

¹⁶ Улс төрийн намуудын санхүүжилт, гишүүнчлэл, орон нутгийн сонгууль дахь улс төрийн намын оролцоог боловсронгуй болгох. НҮБ-ын хөгжлийн хөтөлбөр. УБ., 2014. 55 дахь тал.

¹⁷ Улс төрийн намын гишүүнчлэлийн асуудал. УИХ-ын Тамгын газрын Судалгааны төв. УБ., 2011. 252 дахь тал

¹⁸ Улс төрийн намуудын санхүүжилт, гишүүнчлэл, орон нутгийн сонгууль дахь улс төрийн намын оролцоог боловсронгуй болгох. НҮБ-ын хөгжлийн хөтөлбөр. УБ., 2014. 55 дахь тал.

үл хамааран иргэдийн үзэл бодлыг илэрхийлэх, адил тэгш өрсөлдөх боломжийг намуудад олгодог. Доктор Б.Эрдэнэдалай “Улс төрийн намуудад олгож буй санхүүжилт: Монгол Улсын жишээн дээр” бүтээлдээ “Төрийн санхүүжилт нь хувийн санхүүжилтийн нөлөөг бууруулахаас гадна хяналттай, хязгаартай, зохицуулалттай байдгаараа улс төрийн авлигыг хязгаарлах, хориглох чухал нөхцөл болдог. Тухайлбал, эдийн засгийн үр ашиггүй байдал, төсвийн алдагдал, тооцоо төлөвлөгөөгүй зарцуулалтыг багасгах, хүн амын амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх, ядуурал, ажилгүйдлийг нааштай шийдвэрлэхэд тодорхой нөлөө үзүүлэх боломжтой болно. Мөн ардчиллыг бэхжүүлэх, намуудын дотоод ардчиллыг бий болгох, зохион байгуулалтын оновчтой бүтэц бүрдүүлэх, үйл ажиллагаагаа олон нийтэд нээлттэй, ил тод явуулдаг, сонгогчдын төлөө ажилладаг намыг төлөвшүүлэхэд эерэгээр нөлөөлнө” хэмээн тэмдэглэсэн.

Улс төрийн намын гишүүнчлэл болон санхүүжилтэд холбогдох асуудлыг шийдвэрлэх хүрээнд дараах зохицуулалтын хувилбарыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

- Улс төрийн намын хатуу гишүүнчлэлээс татгалзах;
- Улс төрийн намыг төрөөс санхүүжүүлэх боломжийг нэмэгдүүлэх;
- Сонгуулийн ерөнхий хорооны дэргэд намын санхүүгийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих, ил тод байдлыг дэмжих зорилгоор улсын төсвөөс олгосон хөрөнгө, хандивын орлогыг төвлөрүүлэх чиг үүрэг бүхий сан байгуулах;
- Санхүүгийн тайлангаа эрх бүхий байгууллагад хугацаандаа өгөөгүй, ил тод байдлыг хангаагүй зөрчил гаргасан тохиолдолд дараагийн санхүүжилтэд хязгаарлалт тогтоох замаар хариуцлага тооцдог болох;
- Намын дотоодын аливаа сонгуульт албан тушаалд болон бүх шатны сонгуульд нэр дэвшихийн тулд намд хандив өгөх явдлыг хориглох зэрэг хувилбар багтана.

ДӨРӨВ. ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ХУВИЛБАРУУДЫН ҮР НӨЛӨӨНИЙ ХАРЬЦУУЛАЛТ

Дэвшүүлсэн зохицуулалтын хувилбаруудын өөрэг болон сөрөг талыг “Зорилгод хүрэх байдал”, “Зардал, үр өгөөжийн харьцаа” гэсэн шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд харьцуулав.

Хүснэгт 4

№	Зохицуулалтын хувилбар	Зорилгод хүрэх байдал	Зардал, үр өгөөжийн харьцаа
1	Улс төрийн намын хатуу гишүүнчлэлээс татгалзах	Улс төрийн намын хатуу гишүүнчлэлгүй байснаар иргэдийн дунд намаар талцан хуваагдах, намын харьяаллаар албан тушаалд томилох үйл явц, хүмүүсийн дунд намыг ашиг хонжооны хэрэгсэл гэж үзэх явдал тодорхой хэмжээгээр багасах боломжтой. Олон тооны гишүүд идэвхгүй удаан явах нь аажимдаа сонгуулийн идэвх буурах шалтгаан болдог. ¹⁹ Намын хатуу гишүүнчлэлтэй тогтолцоо нь уян хатан бус, хүнд суртал бий болоход хялбар байдаг тул хатуу гишүүнчлэлээс зайлсхийх нь зохимжтой байна.	Өнөөгийн улс төрийн намуудын хатуу гишүүнчлэл сөрөг үр дагавар ихтэй байна. Нийгмийг талцуулах, улс төржилт газар авах, байнгын санхүүжилтийг шаардах, чөлөөт сэтгэлгээг боомилох, уян хатан бус зэрэг сөрөг үзэгдлийг бий болгож байна. ²⁰ Намуудын хувьд хатуу гишүүнчлэлээс татгалзсанаар гишүүний татварын орлогын хэмжээ буурах магадлалтай. Нийгэмд үзүүлэх үр өгөөж сайн байна.

¹⁹ Улс төрийн намыг төрөөс санхүүжүүлэх нь. Ж.Төртогтох, Б.Эрдэнэдалай нар. УБ., 2015. 6 дахь тал.

²⁰ Улс төрийн намуудын санхүүжилт, гишүүнчлэл, орон нутгийн сонгууль дахь улс төрийн намын оролцоог боловсронгуй болгох нь. НҮБ-ын хөгжлийн хөтөлбөр. УБ., 2014. 54 дэх тал.

²¹ Доктор Д.Болд-Эрдэнэтэй хийсэн ярилцлагын тэмдэглэл. file:///C:/Users/Gonchigsumlaa/Downloads/2%20(5).pdf. Сүүлд үзсэн: 2018.02.09.

2	Намын гишүүнчлэл, улс төрийн үзлээр ялгаварлан гадуурхалтыг зогсоох зарчмыг тусгах	Хатуу гишүүнчлэлтэй намын тогтолцоонд намууд гишүүнчлэлийн хойноос хөөцөлдөх сонирхол их байна. Улмаар нийгэмд намын харьяаллаар талцах үзэгдэл ихээхэн дэлгэрдэг. Ялангуяа Монгол Улсын хувьд иргэдийн улс төрийн идэвх өндөр, нийт хүн амын 21% намын гишүүнчлэлтэй байгаа тохиолдолд намаар болон нам бусаар ялгаварлан гадуурхах	Энэхүү хувилбар нь зарчмын шинжтэй зохицуулалт тул хэрэгжүүлэх явцад илүү нарийвчлсан хувилбар гарах боломжтой. Иймд зардал, үр өгөөжийг тодорхойлоход бэрхшээлтэй байна.
3	Улс төрийн намыг төрөөс санхүүжүүлэх боломжийг нэмэгдүүлэх	Намууд санхүүгийн хувьд харилцан адилгүй нөөцтэй байдаг. Олон жил үйл ажиллагаа явуулсан нам санхүүгийн нөөц сайн байдаг бол шинээр байгуулагдсан намууд томоохон намуудтай өрсөлдөх санхүүгийн чадавхи сул байдаг. Иймд тэдгээр ялгааг арилгах замаар тэгш өрсөлдөх боломжийг олгоно. Улс төрийн намд цөөн этгээдээс томоохон санхүүжилт хийх нь сонгуулийн дараа улс төрийн шийдвэрт нөлөөлөх, өөрт ашигтай давуу байдлыг бий болгохоор нөлөөлөх явдал гарахаас урьдчилан сэргийлэх эерэг талтай.	Улс төрийн намд төрийн санхүүжилтийг ижил олгох эсэхэд анхааралтай хандах хэрэгтэй. Учир нь Улсын дээд шүүхэд бүртгэлтэй 27 намаас улс төрийн идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулдаг, нийгмийн зохих хэсгийн төлөөлөл болсон, өөрийн гэсэн гишүүн, дэмжигчтэй нам цөөн байдгийг өмнө дурдсан. Иймд намуудад санхүүжилт олгохдоо тодорхой шалгуур тавих нь зүйтэй. Улс төрийн нам төрөөс санхүүжилт авах тохиолдолд эрх баригч намын зүгээс бусад намын санхүүжилтэд хяналт тавих, хязгаарлалт хийхийг оролдох, өөрийн намд шалгуур багатайгаар санхүүжилт олгох зэрэг хандлагууд ажиглагддаг.
4	Сонгуулийн ерөнхий хорооны дэргэд намын санхүүгийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих, ил тод байдлыг дэмжих зорилгоор улсын төсвөөс олгосон хөрөнгө, хандивын орлогийг төвлөрүүлэх чиг үүрэг бүхий сан байгуулах	Улс төрийн намын үйл ажиллагааг хуульд нийцүүлэн явуулах, нийгэмд шударга ёсыг баримтлахад хамгийн үр дүнтэй арга зам бол санхүүгийн хяналтыг сайжруулах явдал юм. Улс төрийн нам нь санхүүгийн үйл ажиллагаандаа аудит хийлгэсэн байх ²¹ бөгөөд сонгуулийн зардлын тайлангаа санал хураалт явагдсан өдрөөс хойш 45 хоногт багтаан сонгуулийн төв байгууллагад хүргүүлэхээр заасан байдаг. ²² 2018 оны байдлаар, энэ зохицуулалт тун хангалтгүй хэрэгжиж байгаа бөгөөд намууд санхүүгийн үйл ажиллагаандаа аудит хийлгэдэг нь тодорхойгүй ба сонгуулийн зардлын тайлангаа Сонгуулийн ерөнхий хороонд ирүүлдэггүй байна. ²³ Энэ нь намын санхүүгийн үйл ажиллагаанд тавих хяналтыг сулруулдаг. Иймд хяналтыг сайжруулах үүднээс Сонгуулийн ерөнхий хорооны дэргэд тусгайлсан сан байгуулах нь зорилгоо биелүүлэхэд нийцэж байна.	Сангийн үйл ажиллагааг явуулахад тодорхой хэмжээний зардал гарах боловч үр өгөөж харьцангуй давуу байна.

5	Санхүүгийн тайлангаа эрх бүхийбайгууллагад хугацаандаа өгөөгүй, ил тод байдлыг хангаагүй зөрчил гаргасан тохиолдолд дараагийн санхүүжилтэд хязгаарлалт тогтоох замаар хариуцлага тооцдог болох	Улс төрийн намууд санхүүгийн тайлангаа зохих байгууллагад хүргүүлэх ажил хангалтгүй байгааг дээр дурдсан. Учир нь УТНТХ, Зөрчлийн тухай хууль, Эрүүгийн хуульд энэ төрлийн зөрчилд хариуцлага оногдуулах зохицуулалт байхгүй байна. Иймд санхүүгийн тайлангаа өгөөгүй, хоцроосон, ил тод байлгах аас зайлсхийсэн зэрэг үйлдлүүдэд хариуцлага оногдуулах, ингэхдээ зөрчлийн шинж байдлаас хамааран санхүүжилтэд нь хязгаарлалт тавих нь зүйтэй байна.	Өмнө дурдсан хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах замаар шийдвэрлэх боломжтой. Хариуцлага оногдуулахтай холбогдон шууд зардал бий болохгүй боловч шууд бусаар бага хэмжээний зардал гарч болно. Хувилбарын нийгэмд үзүүлэх үр өгөөж сайн байна.
6	Намын дотоодын аливаа сонгуульт албан тушаал болон бүх шатны сонгуульд нэр дэвшихийн тулд намд хандив өгөх явдлыг хориглох	Намын гишүүн намын дотоодын аливаа сонгуульд нэр дэвшихдээ их хэмжээний хандив өгч байгаа нь тухайн албан тушаалыг мөнгөтэй хамаарал бүхий болоход нөлөөлж, намын гишүүдийн нэр дэвших эрхийг хязгаарлахад хүргэдэг. Иймд тус хандивыг хориглох нь зорилгодоо хүрэх байдлыг нэмэгдүүлж байна.	Хандивын хэлбэрийг хориглосонтой холбогдон зардал гарахгүй бөгөөд үр өгөөж өндөр байна.

ТАВ. ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ХУВИЛБАРУУДЫН ҮР НӨЛӨӨГ ТАНДАН СУДЛАХ

Аргачлалын 6 дахь хэсэгт заасны дагуу сонгон авсан зохицуулалтын хувилбар бүрийн үр нөлөөг дараах шалгуур үзүүлэлтийн дагуу үнэлсэн болно.

1.1. Хүний эрхэд үзүүлэх үр нөлөө

Дэвшүүлсэн зохицуулалтын хувилбаруудыг ерөнхийд нь дүгнэвэл, намын хатуу гишүүнчлэлийг өөрчлөх, намын нийт гишүүдийн оролцоог дэмжих, намаар эвлэлдэн нэгдэх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, ялгаварлан гадуурхалтад өртөхгүй байх эрхийн хэрэгжилтэд үр дүн гарч болохоор байна. Мөн улс төрийн намын санхүүжилтэд тавих хяналтыг сайжруулснаар хууль дээдлэх зарчим бодитой хэрэгжих байдлыг нэмэгдүүлнэ.

1.2. Эдийн засагт үзүүлэх үр нөлөө

Зохицуулалтын хувилбарууд нь дотоод болон гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагаа, тэдгээрийн чөлөөт өрсөлдөөнд нөлөөлөхөөргүй байна. Аж ахуйн нэгжийн захиргааны зардал нэмэгдэх зэрэг нэмэлт зардал үүсэхгүй. Харин намыг санхүүжүүлэхэд шаардагдах зардал, Сонгуулийн Ерөнхий хорооны дэргэд байгуулах тусгай сангийн үйл ажиллагаатай холбогдох зардлыг улсын төсвөөс гаргана.

1.3. Нийгэмд үзүүлэх үр нөлөө

Нийгэмд ямар нэгэн сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй. Харин иргэдийн улс төрийн идэвх нэмэгдэх эерэг нөлөөтэй.

1.4. Байгаль орчинд үзүүлэх үр нөлөө

Байгаль орчинд ямар нэгэн шууд болон шууд бус сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй.

Жич: Хүний эрх, эдийн засаг, нийгэм, байгаль орчинд үзүүлэх үр нөлөөг шалгуур асуултын дагуу тандан судалсан байдлыг 1, 2, 3, 4 дүгээр Хавсралтаас үзнэ үү.

ЗУРГАА. ГАДААД ОРУУДЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ХАРЬЦУУЛАЛТ

Улс төрийн намуудыг санхүүжилтийн тэгш боломжоор хангаснаар тэдгээрийн байр суурь, өрсөлдөөний тэгш байдлыг бий болгодог төдийгүй сонгуулийн

дараа харилцан хяналттай ажиллахад чухал нөлөөтэй. Намын санхүүжилтийн зохицуулалтууд засаглах үйл явц, сонгуулийн үйл явц, нэр дэвшүүлэх процесс, телевиз, радиогийн цагийг ашиглах бодлого,²² үйл ажиллагаагаа сурталчлах зэрэг олон үйл ажиллагааны төрлүүдийг хамардаг. Судалгааны энэ хэсэгт, улс төрийн намын институт бүрэн төлөвшсөн хөгжингүй орнуудын төлөөлөл ХБНГУ-ын болон эрх зүйн тогтолцоо ойролцоо посткоммунист орнуудын улс төрийн намын санхүүжилтийн талаарх зохицуулалтыг судлав.

Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсын улс төрийн намын санхүүжилтийн зохицуулалт

Тус улсад 1958 оноос хойш улс төрийн намуудыг төрөөс санхүүжүүлж эхэлсэн. 1967 онд батлагдсан ХБНГУ-ын Улс төрийн намын тухай хуулиар намын дотоод зохион байгуулалт, намууд сонгуульд өөрийн төлөөлөгчдийн нэрийг дэвшүүлэх, улс төрийн намыг улсаас санхүүжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулсан байна. Германд төрөөс улс төрийн намуудад санхүүжилт өгөхөөс гадна намын санхүүжилтийн үлдсэн хэсэг болох 60 орчим хувийг намын гишүүд, дэмжигчдийн бага хэмжээний хандиваас бүрдүүлдэг байна.²³

Өнөөгийн байдлаар Германы улс төрийн намууд жилдээ нийт 133 сая еврогийн санхүүжилт төрөөс авч байгаа юм. Германы Улс төрийн намын тухай хуулийн 18.4-д зааснаар Европарламент болон Бундестагийн сонгуульд тухайн нам 0.5 хувиас доошгүй санал авсан, эсвэл Ландтагийн сонгуульд нийт сонгогчдын 1%-иас доошгүй санал авсан бол төрөөс санхүүжилт авах эрхтэй болдог. Тухайн намд өгсөн 4 сая хүртэлх санал бүрт 0.85 евро, 4 саяас илүү гарсан санал бүрт 0.7 евро авдаг байна. Мөн үүнээс гадна гишүүнчлэлийн татвар, хандиваас олсон нэг евро бүрт 0.38 еврогийн “дүйцүүлэх санхүүжилт” авах бөгөөд ингэхдээ нэг хүний 3300 еврогоос дээшгүй хандивыг тооцох юм. Энэхүү дүйцүүлэх санхүүжилт нь улс төрийн намуудыг бизнесийн бүлэглэл, цөөхөн том санхүүжүүлэгчийн нөлөөнөөс хамгаалах зорилготой. Германы Улс төрийн намын тухай хуулийн 18.5-д зааснаар “Төрийн санхүүжилт нь тухайн намын гишүүнчлэлийн татвар, хандив, бусад орлогын нэг жилийн дүнгээс хэтэрч болохгүй” юм.²⁴

Посткоммунист орнууд дахь улс төрийн намын санхүүжилтийн зохицуулалт

Улс төрийн болон эдийн засгийн шилжилтийг нэгэн зэрэг хийж байгаа Төв ба Зүүн Европ, хуучин ЗХУ-ын харьяалалд байсан улсуудын хувьд улс төрийн намын төлөвшилийг дэмжихийн тулд төрийн санхүүжилтийг түлхүү хэрэг лэдэг тул хяналт зохицуулалт мөн адил хатуу чанд байдаг.

Улс төрийн намын санхүүжүүлэх олон хэлбэр байгаагаас төрөөс санхүүжүүлэх хэлбэрийг дэлхийн олон орон хэрэгжүүлдэг тухай өмнө дурдсан.

Төв ба Зүүн Европын 17 улсыг харьцуулсан судалгааны дүнгээс үзэхэд Латвиас бусад бүх улсад төрөөс улс төрийн намд санхүүжилт олгодог байна.

Үүнийг Хүснэгт 5-д дэлгэрэнгүй үзүүлэв.²⁵

Хүснэгтээс үзэхэд Төв ба Зүүн Европын ихэнх улсад хувь хүн, компанийн зүгээс улс төрийн намд өгөх хандивт хязгаар тогтоодог байна.

²² Улс төрийн санхүүжилт ба намын хөгжлийн хандлага. УБ., Монгол Улсын Их Хурлын Төрийн байгуулалтын байнгын хороо, НҮБ-ын хөгжлийн агентлаг. УБ., 2012 он, 8 дахь тал.

²³ Улс төрийн санхүүжилт ба намын хөгжлийн хандлага. УБ., Монгол Улсын Их Хурлын Төрийн байгуулалтын байнгын хороо, НҮБ-ын хөгжлийн агентлаг. УБ., 2012 он, 8 дахь тал.

²⁴ Мөн тэнд, 25 дахь тал.

²⁵ Улс төрийн намуудын санхүүжилт, гишүүнчлэл, орон нутгийн сонгууль дахь улс төрийн намын оролцоог боловсронгуй болгох нь. НҮБ-ын хөгжлийн хөтөлбөр. УБ., 2014. 29 дэх тал.

Улс	Төрийн санхүүжилт			Зохицуулалт				
	Төрийн санхүүжилт	Татварын хөнгөлөлт	Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийг	Санхүүжилтээ ил болгодог эсэх	Хандивт хязгаар тогтоодог эсэх	Зарцуулалтад хязгаар	Гадаадын санхүүжилтийг хориглодог эсэх	Төлбөрт ХМХ-ийг хориглодог эсэх
Албани	+	-	+	+	-	-	Хэсэгчлэн хязгаарладаг	-
Армени	+	-	+	+	+	+	XX	+
Босни Герцеговин	+	+	+	+	+	+	-	-
Болгар	+	-	+	+	+	+	+	+
Чех	+	-	+	+	+	-	XX	-
Эстони	+	-	+	+	-	-	XX	-
Гүрж	+	-	+	+	-	XX	XX	-
Хорват	-	-	+	+	+	-	-	-
Унгар	+	+	+	+	+	+	XX	-
Литва	+	-	+	+	XX	+	XX	-
Латви	-	-	+	+	+	-	+	-
Македони	+	+	+	+	+	+	+	-
Монтенегро	+	+	+	+	+	+	+	+
Польш	+	-	+	+	-	+	+	-
Румын	+	-	+	+	+	-	XX	-
Серби	+	-	+	+	+	+	+	+
Словак	+	-	+	+	-	XX	+	+
Словени	+	-	+	+	+	+	+	+

ДОЛОО. ДҮГНЭЛТ, ЗӨВЛӨМЖ

2005 онд батлагдсан Улс төрийн намын тухай хууль улс төрийн нам байгуулах, үйл ажиллагааг нь зогсоох, тараах, улсын бүртгэлд бүртгэх, намын зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг тогтоож, үүнтэй холбогдон үүсэх харилцааг зохицуулж ирсэн. Гэвч хуулийн хэрэгжилтийн явцад улс төрийн намын гишүүнчлэл болон санхүүжилттэй холбоотой асуудал тулгамдаж байгаа талаар Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн гүйцэтгэсэн “Улс төрийн намын тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээ”-ний тайланд дүгнэж, уг хуулийг боловсронгуй болгох чиглэлээр зөвлөмжилсөн байна. Үүнийг үндэслэн, хуулийн төсөл боловсруулах ажилд дэмжлэг үзүүлэх хүрээнд, Улс төрийн намын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандан судаллаа.

Судалгаагаар, дээр дурдсан тулгамдсан асуудлын зохицуулалтын хувилбаруудыг харьцуулж үзсэний дүнд хамгийн оновчтой шийдвэрлэх хувилбар бол шинээр хуулийн төсөл боловсруулах явдал мөн хэмээн дүгнэж, дараах зарчмын шинжтэй асуудлыг анхаарах шаардлагатай байна. Үүнд:

- Намын гишүүнчлэлээр ялгаварлан гадуурхах, намын харьяаллаар талцах байдлыг зогсоох;

- Намын нийт гишүүд, дэмжигчдийн шийдвэр гаргах оролцоог нэмэгдүүлэх;

- Улс төрийн намын санхүүжилтэд тавих хяналтыг сайжруулах;

- Цөөн этгээдээс хандив авах бус, олон этгээдээс бага хандив төвлөрүүлэх байдлаар хараат бус байдлыг бэхжүүлэх;

- Хандивлагч этгээдийн ашиг сонирхлын зөрчлөөс улс төрийн намыг ангид байлгах.

Дээр дурдсан асуудлыг шийдвэрлэх дараах бодлогын хувилбаруудыг хуулийн төсөлд тусгах нь ач холбогдолтой гэж үзлээ. Үүнд:

- Улс төрийн намын хатуу гишүүнчлэл бүхий зохицуулалтаас татгалзах, дэмжигч гишүүдийн оролцоонд суурилах;

- Улс төрийн намыг төрөөс санхүүжүүлэх боломжийг нэмэгдүүлэх;

- Сонгуулийн ерөнхий хорооны дэргэд улс төрийн намын санхүүгийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих, ил тод байдлыг дэмжих зорилгоор улсын төсвөөс олгосон хөрөнгө болон хандивын орлогийг төвлөрүүлэх чиг үүрэг бүхий сан байгуулах;

- Улс төрийн нам санхүүгийн үйл ажиллагааны тайлангаа эрх бүхий байгууллагад хугацаандаа өгөөгүй, ил тод байдлыг хангаагүй зөрчил гаргасан тохиолдолд дараагийн санхүүжилтэд хязгаарлалт тогтоох замаар хариуцлага тооцдог байх;

- Улс төрийн намын дотоодын аливаа сонгуульт албан тушаал болон бусад бүх шатны сонгуульд нэр дэвшихийн тулд намд мөнгө хандивлах явдлыг хориглох хувилбар багтана.

Хууль

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992

2. Улс төрийн намуудын тухай хууль, 1990

3. Улс төрийн намын тухай хууль, 2005

4. Сонгуулийн тухай хууль, 2015 Бодлогын баримт бичиг

Бодлогын баримт бичиг

1. Улс төрийн намын ба улс төрийн санхүүжилтийн үзэл баримтлал, 2012

2. Улс төрийн үйл ажиллагааны санхүүжилтийн тухай, 2012

3. Улс төрийн намын ба улс төрийн санхүүжилтийн үзэл баримтлал, 2012

Судалгааны бүтээл

1. Гадаадын зарим орны улс төрийн намын тухай хууль дахь санхүүжилттэй холбоотой асуудлаархи харьцуулсан судалгаа. УИХ-ын Тамгын газрын Судалгааны төв. Бодлогын судалгаа, шинжилгээ. Судалгааны эмхэтгэл VIII. УБ., 2011 он.

2. Улс төрийн намын гишүүнчлэлийн асуудал. УИХ-ын Тамгын газрын Судалгааны төв. Бодлогын судалгаа, шинжилгээ. Судалгааны эмхэтгэл VIII. УБ., 2011 он.

3. Б.Чимид. Төр, нам эрх зүйн шинэтгэлийн эгзэгтэй асуудал. УБ., 2008.

4. Б.Чимид. Өнөөгийн улс төр хуульчийн нүдээр. УБ., 2006.

5. Ж.Төртогтох, Б.Эрдэнэдалай. Улс төрийн намыг төрөөс санхүүжүүлэх нь. УБ., 2015.

6. С.Мөнхбат.Монголын улс төрийн намын бүтэц, зохион байгуулалтын шинжилгээ. УБ.,2015.

7. Улс төрийн намуудын санхүүжилт, гишүүнчлэл, орон нутгийн сонгууль дахь улс төрийн намын оролцоог боловсронгуй болгох нь. НҮБ-ын хөгжлийн хөтөлбөр. УБ.,2014.

Хавсралт 1

ХҮНИЙ ЭРХЭД ҮЗҮҮЛЭХ ҮР НӨЛӨӨ

Үзүүлэх үр нөлөө	Холбогдох асуулт	Намын хатуу гишүүнчлэлээс татгалзах	Намаар ялгаварлан гадуурха лтыг зогсоох зарчмыг тусгах	Улс төрийн намыг төрөөс санхүүжүүлэх хэмжээг нэмэгдүүлэх	Сонгуулийн ерөнхий хорооны дэргэд тусгай сан байгуулах	Санхүүгийн тайлангийн хугацаа хэтрүүлсэн, нийтэд мэдээлээгүй бол хариуцлага хүлээлгэх	Намын дотоодын сонгуульд нэр дэвшихэд хандив өгөхийг хориглох	Тайлбар
		Хариулт						
1. Хүний эрхийн суурь зарчмуудад нийцэж буй эсэх	1.1. Ялгаварлан гадуурхахгүй ба тэгш байх							
	1.1.1.Ялгаварлан гадуурхахыг хориглох эсэх	Тийм			Үгүй		Ялгаварлан гадуурхалтыг хориглож буй зохицуулалт агуулсан.	
	1.1.2.Ялгаварлан гадуурхсан буюу аль нэг бүлэгт давуу байдал үүсгэх эсэх	Тийм			Үгүй		Улс төрийн намуудыг тэгш, шударга өрсөлдөх боломжийг хангахад чиглэсэн.	
	1.1.3.Энэ нь тодорхой бүлгийн эмзэг байдлыг дээрдүүлэхийн тулд авч буй түр тусгай арга хэмжээ мөн бол олон улсын болон үндэсний хүний эрхийн хэм хэмжээнд нийцэж буй эсэх	Тийм			Үгүй		Тусгайлан эмзэг бүлгийн иргэдэд чиглэгдээгүй бөгөөд олон улсын болон үндэсний хүний эрхийн хэм хэмжээнд нийцсэн.	
	1.2. Оролцоог хангах							
	1.2.1.Зохицуулалтын хувилбарыг сонгохдоо оролцоог хангасан эсэх, ялангуяа эмзэг бүлэг, цөөнхийн оролцох боломжийг бүрдүүлсэн эсэх	Тийм			Үгүй		Намын анхан шатны нэгж дэх гишүүд, дэмжигчдийн оролцоог нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн.	
	1.2.2.Ялангуяа зохицуулалтыг бий болгосноор эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж буй, эсхүл хөндөгдөж болзошгүй иргэдийг тодорхойлсон эсэх	Тийм			Үгүй		Иргэн, намын гишүүн, төрийн албан хаагч, бизнес эрхлэгчдийн эрх ашиг зохих хэмжээнд хөндөгдөж байгаа бөгөөд Хүснэгт 1-д тэдгээрт үзүүлэх үр нөлөөг тооцов.	
	1.3. Хууль дээдлэх зарчим ба сайн засаглал хариуцлага							

	1.3.1. Зохицуулалтыг бий болгосноор хүний эрхийг хөхиүлэн дэмжих, хангах, хамгаалах явцад ахиц дэвшил гарах эсэх	Тийм	Үгүй	Улс төрийн намыг гишүүдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, намын төлөвшлийг сайжруулахад ахиц гарна.
	1.3.2. Зохицуулалтын хувилбар нь хүний эрхийн Монгол Улсын олон улсын гэрээ, НҮБын хүний эрхийн механизмаас тухайн асуудлаар өгсөн зөвлөмжид нийцэж байгаа эсэх	Тийм	Үгүй	Монгол Улсын олон улсын гэрээнд нийцсэн.
	1.3.3. Хүний эрхийг зөрчигчдөд хүлээлгэх хариуцлагыг тусгах эсэх	Тийм	Үгүй	Санхүүгийн тайлангаа хугацаанд нь хүлээлгэн өгөөгүй улс төрийн намд хариуцлага тооцох саналыг дэвшүүлсэн.
2. Хүний эрхийг хязгаарласан зохицуулалт агуулсан эсэх	2.1. Зохицуулалт нь хүний эрхийг хязгаарлах бол энэ нь хууль ёсны зорилгод нийцсэн эсэх	Тийм	Үгүй	Хүний эрхийг хязгаарласан зохицуулалт агуулаагүй.
	2.2. Хязгаарлалт тогтоох нь зайлшгүй эсэх	Тийм	Үгүй	Хүний эрхийг хязгаарласан зохицуулалт агуулаагүй.
3. Эрх агуулагч	3.1. Зохицуулалтын хувилбарт хамаарах бүлгүүд буюу эрх агуулагчдыг тодорхойлсон эсэх	Тийм	Үгүй	Иргэн, намын гишүүн, төрийн албан хаагч, бизнес эрхлэгч нарыг тодорхойлсон
	3.2. Эрх агуулагчдыг эмзэг байдлаар нь ялгаж тодорхойлсон эсэх	Тийм	Үгүй	Ялгаж тодорхойлсон зохицуулалт байхгүй.
	3.3. Зохицуулалтын хувилбар нь энэхүү эмзэг бүлгийн нөхцөл байдлыг харгалзан үзэж, тэдний эмзэг байдлыг дээрдүүлэхэд чиглэсэн эсэх	Тийм	Үгүй	Эмзэг бүлэгт чиглэсэн зохицуулалт байхгүй
	3.4. Эрх агуулагчдын, ялангуяа эмзэг бүлгийн ялгаатай хэрэгцээг тооцсон мэдрэмжтэй зохицуулалтыг тусгах эсэх /хөгжлийн бэрхшээлтэй, үндэстний цөөнх, хэлний цөөнх, гагцхүү эдгээрээр хязгаарлахгүй/	Тийм	Үгүй	Эмзэг бүлэгт чиглэсэн зохицуулалт байхгүй.
4. Үүрэг хүлээгч	4.1. Үүрэг хүлээгчдийг тодорхойлсон эсэх	Тийм	Үгүй	Сонгуулийн ерөнхий хороо болон улс төрийн намууд нэмэлт үүрэг хүлээнэ.

5. Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай хуульд нийцүүлсэн эсэх	5.1. Жендэрийн үзэл баримтлалыг тусгасан эсэх	Тийм	Үгүй	Тулгамдсан асуудлын хүрээнд жендерт холбогдох хэсэг байхгүй тул зохицуулаагүй.
	5.2.Эрэгтэй, эмэгтэй хүний тэгш эрх, тэгш боломж, тэгш хандлагын баталгааг бүрдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Тэгш боломжтой.

Хавсралт 2

ЭДИЙН ЗАСАГТ ҮЗҮҮЛЭХ ҮР НӨЛӨӨ

Үзүүлэх үр нөлөө	Холбогдох асуулт	Намын хатуу гишүүнчлэлээс татгалзах	Намаар ялгаварлан гадуурха лтыг зогсоох зарчмыг тусгах	Улс төрийн намыг төрөөс санхүүжүүлэх хэмжээг нэмэгдүүлэх	Сонгуулийн ерөнхий хорооны дэргэд тусгай сан байгуулах	Санхүүгийн тайлангийн хугацаа хэтрүүлсэн, нийтэд мэдээлээгүй бол хариуцлага хүлээлгэх	Намын дотоодын сонгуульд нэр дэвшихэд хандив өгөхийг хориглох	Тайлбар
		Хариулт						
1.Дэлхийн зах зээл дээр өрсөлдөх чадвар	1.1.Дотоодын аж ахуйн нэгж болон гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгж хоорондын өрсөлдөөнд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм			Үгүй			Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	1.2.Хил дамнасан хөрөнгө оруулалтын шилжилт хөдөлгөөнд нөлөө үзүүлэх эсэх (эдийн засгийн байршил өөрчлөгдөхийг оролцуулан)	Тийм			Үгүй			Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	1.3.Дэлхийн зах зээл дээрх таагүй нөлөөллийг Монголын зах зээлд орж ирэхээс хамгаалахад нөлөөлж чадах эсэх	Тийм			Үгүй			Энэ чиглэлээр зохицуулалт агуулаагүй.

2.Дотоодын зах зээлийн өрсөлдөх чадвар болон тогтвортой байдал	2.1.Хэрэглэгчдийн шийдвэр гаргах боломжийг бууруулах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	2.2.Хязгаарлагдмал өрсөлдөөний улмаас үнийн хөөрөгдлийг бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	2.3.Зах зээлд шинээр орж ирж байгаа аж ахуйн нэгжид бэрхшээл, хүндрэл бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	2.4.Зах зээлд шинээр монополийг бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
3.Аж ахуйн нэгжийн үйлдвэрлэлийн болон захиргааны зардал	3.1.Зохицуулалтын хувилбарыг хэрэгжүүлснээр аж ахуйн нэгжид шинээр зардал үүсэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	3.2.Санхүүжилтийн эх үүсвэр олж авахад нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	3.3.Зах зээлээс тодорхой бараа бүтээгдэхүүнийг худалдан авахад хүргэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	3.4.Бараа бүтээгдэхүүний борлуулалтад ямар нэг хязгаарлалт, эсхүл хориг тавих эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	3.5.Аж ахуйн нэгжийг үйл ажиллагаагаа зогсооход хүргэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
4.Мэдээлэх үүргийн улмаас үүсэж байгаа захиргааны зардлын ачаалал	4.1.Хуулийн этгээдэд захиргааны шинж чанартай нэмэлт зардал (Тухайлбал, мэдээлэх, тайлан гаргах г.м) бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Нэмэлт зардал үүсэхгүй.

5.Өмчлөх эрх	5.1.Өмчлөх эрхийг (үл хөдлөх, хөдлөх эд хөрөнгө, эдийн бус баялаг зэргийг) хөндсөн зохицуулалт бий болох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	5.2.Өмчлөх эрх олж авах, шилжүүлэх болон хэрэгжүүлэхэд хязгаарлалт бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	5.3.Оюуны өмчийн (патент, барааны тэмдэг, зохиогчийн эрх зэрэг) эрхийг хөндсөн зохицуулалт бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
6.Инноваци болон судалгаа шинжилгээ	6.1.Судалгаа шинжилгээ, нээлт хийх, шинэ бүтээл гаргах асуудлыг дэмжих эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	6.2.Үйлдвэрлэлийн шинэ технологи болон шинэ бүтээгдэхүүн нэвтрүүлэх, дэлгэрүүлэхийг илүү хялбар болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
7.Хэрэглэгч болон гэр бүлийн төсөв	7.1.Хэрэглээний үнийн түвшинд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	7.2.Хэрэглэгчдийн хувьд дотоодын зах зээлийг ашиглах боломж олгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	7.3.Хэрэглэгчдийн эрх ашигт нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	7.4.Хувь хүний/гэр бүлийн санхүүгийн байдалд (шууд буюу урт хугацааны туршид) нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
8.Тодорхой бүс нутаг, салбарууд	8.1.Тодорхой бүс нутагт буюу тодорхой нэг чиглэлд ажлын байрыг шинээр бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	8.2.Тодорхой бүс нутагт буюу тодорхой нэг чиглэлд ажлын байр багасгах чиглэлээр нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	8.3.Жижиг, дунд үйлдвэр, эсхүл аль нэг салбарт нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.

9.Төрийн захиргааны байгууллага	9.1.Улсын төсөвт нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Улсын төсөвт нөлөө үзүүлнэ.
	9.2.Шинээр төрийн байгууллага байгуулах, эсхүл төрийн байгууллагад бүтцийн өөрчлөлт хийх шаардлага тавигдах эсэх	Тийм	Үгүй	Сонгуулийн ерөнхий хорооны дэргэд шинээр сан байгуулахтай холбоотой бүтцийн өөрчлөлт хийх боломжтой.
	9.3.Төрийн байгууллагад захиргааны шинэ чиг үүрэг бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Сонгуулийн ерөнхий хорооны дэргэд намын санхүүгийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих, ил тод байдлыг дэмжих зорилгоор улсын төсвөөс олгосон хөрөнгө, хандивын орлогийг төвлөрүүлэх чиг үүрэг бүхий сан байгуулна.
10.Макро эдийн засгийн хүрээнд	10.1.Эдийн засгийн өсөлт болон ажил эрхлэлтийн байдалд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	10.2.Хөрөнгө оруулалтын нөхцөлийг сайжруулах, зах зээлийн тогтвортой хөгжлийг дэмжих эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	10.3.Инфляци нэмэгдэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
11.Олон улсын харилцаа	11.1.Монгол Улсын олон улсын гэрээтэй нийцэж байгаа эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.

НИЙГЭМД ҮЗҮҮЛЭХ ҮР НӨЛӨӨ

Үзүүлэх үр нөлөө	Холбогдох асуулт	Намын хатуу гишүүнчлэл лээс татгалзах	Намаар ялгаварлан гадуурха лтыг зогсоох зарчмыг тусгах	Улс төрийн намыг төрөөс санхүүжүүлэх хэмжээг нэмэгдүүлэх	Сонгуулийн ерөнхий хорооны дэргэд тусгай сан байгуулах	Санхүүгийн тайлангийн хугацаа хэтрүүлсэн, нийтэд мэдээлээгүй бол хариуцлага хүлээлгэх	Намын дотоодын сонгуульд нэр дэвшихэд хандив өгөхийг хориглох	Тайлбар
		Хариулт						
1.Ажил эрхлэлтийн байдал, хөдөлмөрийн зах зээл	1.1.Шинээр ажлын байр бий болох эсэх	Тийм				Үгүй		Ажлын байр цөөн тоогоор бий болж болно.
	1.2.Шууд болон шууд бусаар ажлын байрны цомхотгол бий болгох эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	1.3.Тодорхой ажил мэргэжлийн хүмүүс болон хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдэд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	1.4.Тодорхой насны хүмүүсийн ажил эрхлэлтийн байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
2.Ажлын стандарт, хөдөлмөрлөх эрх	2.1.Ажлын чанар, стандартад нөлөөлөх эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	2.2.Ажилчдын эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн аюулгүй байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	2.3.Ажилчдын эрх, үүрэгт шууд болон шууд бусаар нөлөөлөх эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	2.4.Шинээр ажлын стандарт гаргах эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	2.5.Ажлын байранд технологийн шинэчлэлийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон өөрчлөлт бий болгох эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.

3.Нийгмийн тодорхой бүлгийг хамгаалах асуудал	3.1.Шууд болон шууд бусаар тэгш бус байдал үүсгэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	3.2.Тодорхой бүлэг болон хүмүүст сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх. Тухайлбал, эмзэг бүлэг, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, ажилгүй иргэд, үндэстний цөөнхөд гэх мэт	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	3.3.Гадаадын иргэдэд илэрхий нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
4.Төрийн удирдлага, сайн засаглал, шүүх эрх мэдэл, хэвлэл мэдээлэл, ёс суртахуун	4.1.Засаглалын харилцаанд оролцогчдод нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	4.2.Төрийн байгууллагуудын үүрэг, үйл ажиллагаанд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	4.3.Төрийн захиргааны албан хаагчдын эрх, үүрэг, харилцаанд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	4.4.Иргэдийн шүүхэд хандах, асуудлаа шийдвэрлүүлэх эрхэд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	4.5.Улс төрийн нам, төрийн бус байгууллагын үйл ажиллагаанд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
5.Нийтийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдал	5.1.Хувь хүн/нийт хүн амын дундаж наслалт, өвчлөлт, нас баралтын байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	5.2.Зохицуулалтын хувилбарын улмаас үүсэх дуу чимээ, агаар, хөрсний чанарын өөрчлөлт хүн амын эрүүл мэндэд сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	5.3.Хүмүүсийн амьдралын хэв маяг (хооллолт, хөдөлгөөн, архи, тамхины хэрэглээ)т нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.

6.Нийгмийн хамгаалал, эрүүл мэнд, боловсролын систем	6.1.Нийгмийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжид нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Улс төрийн намын үйл ажиллагаа төлөвшихөд эерэг нөлөөтэй.
	6.2.Ажилчдын боловсрол, шилжилт хөдөлгөөнд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	6.3.Иргэдийн боловсрол (төрийн болон хувийн хэвшлийн боловсролын байгууллага) олох, мэргэжил эзэмших, давтан сургалтад хамрагдахад сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	6.4.Нийгмийн болон эрүүл мэндийн үйлчилгээ авахад сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	6.5.Их, дээд сургуулиудын үйл ажиллагаа, өөрийн удирдлагад нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
7.Гэмт хэрэг, нийгмийн аюулгүй байдал	7.1.Нийгмийн аюулгүй байдал, гэмт хэргийн нөхцөл байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	7.2.Хуулийг албадан хэрэгжүүлэхэд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	7.3.Гэмт хэргийн илрүүлэлтэд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	7.4.Гэмт хэргийн хохирогчид, гэрчийн эрхэд сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
8.Соёл	8.1.Соёлын өвийг хамгаалахад нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	8.2.Хэл, соёлын ялгаатай байдал бий болгох эсэх, эсхүл уг ялгаатай байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	8.3.Иргэдийн түүх, соёлоо хамгаалах оролцоонд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.

БАЙГАЛЬ ОРЧИНД ҮЗҮҮЛЭХ ҮР НӨЛӨӨ

Үзүүлэх үр нөлөө	Холбогдох асуулт	Намын хатуу гишүүнчлэлээс татгалзах	Намаар ялгаварлан гадуурха лтыг зогсоох зарчмыг тусгах	Улс төрийн намыг төрөөс санхүүжүүлэх хэмжээг нэмэгдүүлэх	Сонгуулийн ерөнхий хорооны дэргэд тусгай сан байгуулах	Санхүүгийн тайлангийн хугацаа хэтрүүлсэн, нийтэд мэдээлээгүй бол хариуцлага хүлээлгэх	Намын дотоодын сонгуульд нэр дэвшихэд хандив өгөхийг хориглох	Тайлбар
		Хариулт						
1.Агаар	1.1.Зохицуулалтын хувилбарын үр дүнд агаарын бохирдлыг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
2.Зам тээвэр, түлш, эрчим хүч	2.1.Тээврийн хэрэгслийн түлшний хэрэглээг нэмэгдүүлэх/бууруулах эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	2.2.Эрчим хүчний хэрэглээг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	2.3.Эрчим хүчний үйлдвэрлэлд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	2.4.Тээврийн хэрэгслийн агаарын бохирдлыг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
3.Ан амьтан, ургамлыг хамгаалах	3.1.Ан амьтны тоо хэмжээг бууруулах эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	3.2.Ховордсон болон нэн ховор амьтан, ургамалд сөргөөр нөлөөлөх эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	3.3.Ан амьтдын нүүдэл, суурьшилд сөргөөр нөлөөлөх эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	3.4.Тусгай хамгаалалттай газар нутагт сөргөөр нөлөөлөх эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
4.Усны нөөц	4.1.Газрын дээрх ус болон гүний ус, цэвэр усны нөөцөд сөргөөр нөлөөлөх эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	4.2.Усны бохирдлыг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	4.3.Ундны усны чанарт нөлөөлөх эсэх	Тийм				Үгүй		Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.

5.Хөрсний бохирдол	5.1.Хөрсний бохирдолтод нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	5.2.Хөрсийг эвдэх, ашиглагдсан талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
6.Газрын ашиглалт	6.1.Ашиглагдаагүй байсан газрыг ашиглах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	6.2.Газрын зориулалтыг өөрчлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	6.3.Экологийн зориулалтаар хамгаалагдсан газрын зориулалтыг өөрчлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
7.Нөхөн сэргээгдэх/нөхөн сэргээгдэхгүй байгалийн баялаг	7.1.Нөхөн сэргээгдэх байгалийн баялгийг өөрөө нөхөн сэргээгдэх чадавхийг нь алдагдуулахгүйгээр зохистой ашиглах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	7.2.Нөхөн сэргээгдэхгүй байгалийн баялгийн ашиглалт нэмэгдэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.

---000---